

האם נגזר על אבותינו לרדת למצרים?

מים ראשונים: במעבר בין ספר בראשית לספר שמות, מתבקשת השאלה האם כל המהלך של הירידה למצרים שהתחילה במשאלה: "להחיות עם רב", "לגור בארץ באו עבדיך כי אין מרעה לצאן" וסופה בשעבוד ובעבודת פרך - האם מהלך זה היה כורח המציאות? האמנם הייתה זאת גזירה משמים או שמא מעשה ידי אדם? האם לא חל גם על מעשה רב זה, מהלך היסטורי-לאומי כה מרכזי, העיקרון הבסיסי של בחירה חופשית?¹ כבר נדרשנו בעקיפין לנושא זה בדברינו [אל תירא מרדה מצרימה](#) בפרשת ויגש ובדפים אחרים, אך נראה שיש מקום להתגדר בו, לאסוף ולרכז, להוסיף ולחדש. הנושא יכול להתאים לכל אחת מהפרשיות החותמות את ספר בראשית: וישב - ויחי, או הפותחות את ספר שמות: שמות - בא. הסיבה שמיקמנו אותו בפרשת וארא דווקא, תובהר אולי במהלך הדברים.

... בַּיּוֹם בָּחָרִי בְּיִשְׂרָאֵל וְאֶשָּׂא יָדִי לְזֶרַע בֵּית יַעֲקֹב וְאֹדַע לָהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶשָּׂא יָדִי לָהֶם לֵאמֹר אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם ... וְאֹמַר אֲלֵהֶם אִישׁ שְׁקוּצִי עֵינָיו הִשְׁלִיכוּ וּבְגָלָלִי מִצְרַיִם אֶל תִּטְמְאוּ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם: וַיִּמְרוּ בִּי וְלֹא אָבִו לְשִׁמְעַי אֲלֵי אִישׁ אֶת שְׁקוּצִי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ וְאֶת גִּלְגָּלִי מִצְרַיִם לֹא עָזְבוּ וְאֹמַר לְשִׁפְךְ חֲמָתִי עֲלֵיהֶם לְכָלֹת אֶפִּי בָהֶם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם: וְאַעֲשֶׂה לְמַעַן שְׁמִי לִבְלֹתִי הַחַל לְעֵינֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הֵמָּה בְּתוֹכָם אֲשֶׁר נֹדַעְתִּי אֲלֵיהֶם לְעֵינֵיהֶם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: (יחזקאל פרק כ, פסוקים א-ט).²

שמות רבה טז ב - משכו וקחו, הניחו מעשיכם הרעים

וכן אתה מוצא לישראל כשהיו במצרים היו עובדין עבודת כוכבים ולא היו עוזבין אותה, שנאמר: "איש את שקוצי עיניהם לא השליכו" (יחזקאל כ ח). אמר לו הקב"ה למשה: כל זמן שישראל עובדין לאלהי מצרים, לא יגָאָלוּ. לך ואמור להן שיניחו מעשיהן הרעים ולכפור בעבודת כוכבים. זהו שכתוב: "משכו וקחו לכם" - כלומר, משכו ידיכם מעבודת כוכבים וקחו לכם צאן ושחטו אלוהיהם של מצרים ועשו הפסח. שבכך הקב"ה פוסח עליכם. הוי: "בשובה ונחת תושעון" (ישעיה ל טו).³

פירוש ספורנו הקדמה לתורה - הברית עם אברהם

... ובכן סיפר כי בסור תקות תשובת המין האנושי בכללו, כאשר כונן להשחית כל תיקון אלהי פעמים שלוש, הפליא ה' חסיד לו מכל המין ובחר באברהם וזרעו להשיג במ התכלית המכוון אצלו מני שום אדם עלי ארץ כאשר התבאר. והחוט המשולש באברהם נינו ונכדו אשר מלא כבודו את כל הארץ בקראם בשמו, מצא חן בעיניו לכרות להם ברית להיות להם לאלהים ולזרעם אחריהם לחיי עולם ולתת מקום לזרעם כאשר יהיו לגוי מספיק לקבוץ מדיני ובו יהיו לאחדים בידו לעבדו שכם אחד.⁴

¹ קשה לחשוב על אפשרות של היסטוריה יהודית ללא "יציאת מצרים". כל התגבשותו של עם ישראל לעם מבוססת על יציאת מצרים, בכל תפילותינו נזכר האירוע המכונן הזה וכל כך הרבה מצוות קשורות בו (ראו בדברינו [מצוות לזכירת יציאת מצרים](#) בפסח), אז מה בכלל השאלה? יש אפשרות תיאורטית שלא היינו גולים למצרים בדומה לאפשרות שלא היה נחרב בית ראשון ושני? קל גם לפטור את השאלה בתשובה: כך היה רצון ההשגחה, כך גובש העם, כך נזכור את החלשים ונלמד לקח ומוסר וכו'. אך תורה היא ולימוד היא צריכה ויש לדרוש ולהבין: מה גרם לירידה למצרים ולשעבוד הקשה שם?

² השוו עם תהלים פרק קו, גם שם מתוארים שעבוד מצרים וסירוב בני ישראל לצאת משם במילים חריפות: "אבותינו במצרים לא השִׁכִּילוּ נַפְלְאוֹתַי לֹא זָכְרוּ אֶת רַב חֲסִדַּי וַיִּמְרוּ עַל יָם סוּף", אך כאן התיאור הוא קשה עוד יותר. לא "שפך חמתך על הגויים", כי אם על עם ישראל! מצב קשה כזה מעורר ביתר שאת את השאלה שבכותרת הדף: מה היא אותה גזירת גורל, או חטא גדול כל כך, שבעטים הגיעו אבותינו למצב כה קשה? האמנם היה שעבוד מצרים הכרחי? האם הוא גזירה משמים או בחירה אנושית?

³ ובהמשך המדרש בתחילת פרשה ג שם: "בשעה שאמר הקב"ה למשה לשחוט הפסח, אמר לו משה: ריבון העולם, הדבר הזה היאך אני יכול לעשות? אי אתה יודע שהצאן אלהיהן של מצרים הן? ... הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלוננו! אמר לו הקב"ה: חיך אין ישראל יוצאין מכאן עד שישחטו את אלהי מצרים לעיניהם, שאודיע להם שאין אלהיהם כלום". והלוא אבותינו כבר עברו תהליך זה פעמיים: אברהם ששבר את הפסלים אשר לתרח אביו ויצא בדרכו לארץ המובטחת ויעקב שטיהר את בני ביתו בחזרתו מלבן! מה הצורך בפעם נוספת? ראו בדברינו [המכה האחת עשרה](#) וכן [משכו וקחו לכם](#) בפרשת בא.

⁴ את שאלתנו: למה שעבוד מצרים? אפשר להציג גם מההיבט החיובי. לא דרך הנפילה במצרים כפי שראינו במדרש הפותח, אלא דרך העלייה, דרך חיי האבות וייעודם המצוירים כאן, בהקדמת פירוש ספורנו לתורה באופן אידיאלי. לאחר הנפילות והחטאים של תחילת ספר בראשית, באים אבות האומה אשר מצאו חן בעיני בורא עולם "לכרות להם ברית להיות להם לאלהים ולזרעם אחריהם לחיי עולם ולתת מקום לזרעם כאשר יהיו לגוי מספיק לקבוץ מדיני ובו יהיו לאחדים בידו לעבדו שכם אחד". אז מה חסר? מדוע לא יכול היה עם ישראל להתפתח הלאה בדרכו של אברהם אשר השכיל לשמוע "בְּקֶלֶי וַיִּשְׁמַר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֹתַי חֻקֹּתַי וְתוֹרֹתַי". ולמה שלא תימשך ההבטחה ליצחק: "גִּיּוֹר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וְאֶהְיֶה עִמָּךְ וְאֶבְרַכְךָ כִּי לֹךְ וְלֹאֲרֵעָ אֶתְּ אֶת־כָּל־הָאֲרֶצֶת הַזֹּאת וְהִקְמַתִּי אֶת־הַשְּׂבִיעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אֲבִיךָ". ראו רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק א בתיאור אברהם כמחדש האמונה בבורא עולם והורשתה לבני יעקב:

שמות רבה ה כב סוף פרשת שמות – זעקתו של משה: למה בדור שלי?

בנוהג שבעולם, בשר ודם האומר לחברו: למה אתה עושה כן? הוא כועס עליו! ומשה אמר לפני הקב"ה: "למה הרעותה לעם הזה?" אלא כך אמר לפני הקב"ה: נטלתי ספר בראשית וקראתי בו וראיתי מעשיהן של דור המבול היאך נדונו - מדת הדין הייתה. ומעשה דור הפלגה ושל סדומיים היאך נדונו - ומדת הדין הייתה. העם הזה, מה עשו שנשתעבדו מכל הדורות שעברו? ואם בשביל שאמר אברהם אבינו: "במה אדע כי אירשנה" ואמרת לו: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך", אם כן הרי עשו וישמעאל מבניו והן צריכין להשתעבד כמו הם. ואפילו כן, היה לו להשתעבד דורו של יצחק או דורו של יעקב, לא לעם הזה שהוא בדורי! ואם תאמר מה איכפת לי? אם כן "למה זה שלחתיני".⁵

"ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת". אמר ר' פנחס הכהן בן חמא: אמר לפניו: שמך הגדול גיבור ונורא הוא וכל העולם כולו מתייראין ממנו, ופרעה הרשע שמע שמעך והזיד! מהו: "והצל לא הצלת"? ר' ישמעאל אומר: והצל לא הצלת ודאי. ר' עקיבא אומר: יודע אני שאתה עתיד להצילם, אלא מה איכפת לך באותן הנתונים תחת הבנין?⁶

בראשית רבה פו פרשת וישב – בעבותות של אהבה או בשרשראות

סימן א: "בחבלי אדם אמשכם" (הושע יא ד) - זה יוסף: "וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור"; "בעבותות אהבה" - "וישראל אהב את יוסף מכל בניו".⁷

סימן ב: "ויוסף הורד מצרימה" ... הוריד לאבינו יעקב למצרים, ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר סימון אמר: לפרה שהיו מושכין אותה למקולין ולא היתה נמשכת. מה עשו לה? משכו את בנה לפניו והיתה מהלכת אחריו על כורחה שלא בטובתה. כך היה יעקב אבינו ראוי לירד למצרים: בשלשלאות ובקולרין. אמר הקב"ה: בני בכורי, ואני מורידו בבזיון? ואם ליתן בלבו של פרעה, איני מורידו פומבי, אלא הריני מושך את בנו לפניו והוא יורד אחריו על כורחו שלא בטובתו.⁸

מדרש תנחומא (בבוב) פרשת וישב סימן יח – יעקב בעבותות של אהבה, אבל יוסף?⁹

"ויוסף הורד מצרימה". זה שהכתוב אומר: "בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה" (הושע יא ד). ראויין היו ישראל לירד למצרים בשלשלאות ובקולרין, כשם שירדו לבבל, אילולי שקדם יוסף.¹⁰ כל מה שאירע ליוסף אירע

⁵ "עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד כוכבים כמותן ... וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחוזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותן". הירידה למצרים כמעט ומחקה את חידוש האמונה באל אחד בידי אברהם!

⁶ עפ"י מסורת רחבה של פירושים ומדרשים, ברית בין הבתרים היא האירוע בו נגזר על אבותינו לרדת למצרים, להיות שם גרים ואף עבדים ומעונים, ככתוב: "ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה". בין בשל חטא אברהם בחוסר אמונה, כאשר ביקש אות לקיום ההבטחה ואמר: "במה אדע כי אירשנה" ובין בשל סיבות אחרות ("אברהם ברר לו המלכויות", בראשית רבה מד כא), ראו דברינו [במה אדע כי אירשנה](#) בפרשת לך לך. אבל בדיוק על כך קורא משה תיגר. מה שהיה בספר בראשית, היה. אנחנו כעת בספר שמות, "בדור שלי". אפשר לראות קריאה זו של משה כטענה מינימלית, מה שהיה - היה. עכשיו שמינית אותי לשליח, מן הראוי להפסיק עם השעבוד. אבל אפשר להבין זאת גם כטענה שלכתיחה ולא רק בדיעבד, טענה כנגד עצם הצורך בסבל אנושי וצידוק, כטענה עקרונית שגם אם חטא אברהם כשאמר: "במה אדע כי אירשנה", למה הדור הזה, למה "העם הזה שהוא בדורי"? ואם כל מנהיג שיתמנה על ישראל, יטען כמשה - דיינו. כך ניתן אולי להבין מהקטע הבא.

⁷ בזעקה זו של משה יש הזדהות עמוקה עם סבל הדור והיא מעצימה את דמותו כמנהיג מוסרי שאיננו נרתע מלהתעמת, בשם סבל אנוש, עם ההשגחה העליונה, בפרט לאחר שזו הטילה עליו את השליחות. משה דורש הצלה עוד לפני הגאולה (ראו סדר ארבע לשונות הגאולה בתשובת ה' למשה, שמות ו ו-ז: והוצאתי, והצלת, וגאלתי ולקחתי). הגאולה בוא תבוא, זועק המדרש מפי משה, אבל מה עם הסבל שבדרך? גם מוטיב חילול השם, שמשה מרבה להשתמש בו בהמשך דרכו, נמצא כאן וכבר עמדנו על כל אלה בדברינו [אותם הנתונים תחת הבנין](#) בפרשת שמות. הפעם אנו מבקשים לראות בדברים אלה של משה פן נוסף שנוגע בנושא שלנו, בתכלית של שעבוד מצרים ובנימים העדינים של פרדוקס ההשגחה מול הבחירה החופשית. היחיד וגם עם שלם, טוען משה, אינם מחויבים לחשבונות של מהלכים היסטוריים גלובליים. כל אחד נשפט לפי מעשיו ועניינו. ומה יהיה ברית בין הבתרים? הרבה שלוחים למקום ו"בהדי כבשי דרחמנא למה לך?" כדברי ישעיהו אל חזקיהו בגמרא בברכות י"א.

⁸ מדרש זה קובע בברור שהירידה למצרים הייתה בשל מכירת יוסף שסיבתה שנאת האחים, שהיא מצדה מקורה באהבת היתר של יעקב ליוסף, בבחינת: "אהבה מקלקלת את השורה" (בראשית רבה נה ח). "חבלי אדם" הם שמשכו את בית יעקב לגלות מצרים, אבל המילה "אמשכם" והפסוק בהושע כולו מרמזים שכל זה שנראה לנו כמעשה בני האדם ותחבולותיהם ("חבליהם"), הוא בה בעת, תכנית משמים. המשך המדרש שם דן בדיבה שהביא יוסף לאביו על אחיו שאולי היא הסיבה הראשונית. ועל כך נדון להלן.

⁹ "אמשכם" בדרשה זו עובר לדעה הנגדית. מדרש זה מציג באופן קטגורי את "ההכרח" בירידה למצרים, את הפן של הגזירה מגבוה. אין הוא טורח להסביר מדוע היה ראוי יעקב לרדת למצרים, מה עשה או לא עשה שהגיע לו ולביתו כך. "ראוי היה" נשמע כגזירה מגבוה שאין להרהר אחריה ויש למלאה גם אם בקולרים ובשרשראות המסמלים את העבדות (ראו דברינו [הקולר תלוי בצוואר כולם](#) בפרשת מקץ). ואם לא ירד יעקב בבזיון כזה, אין זה אלא בשל חמלת הקב"ה עליו. לפיכך, סיבב שבנו יוסף ירד לפניו והקולרים ושרשראות הכבדות הפכו לחבלי אדם ועבותות של אהבה. אז שעבוד מצרים הוא גזירה מגבוה ותו לא?

⁹ כדרכו של מדרש תנחומא במקומות רבים, הוא מפתח ומרחיב את מדרש בראשית רבה.

¹⁰ הגזירה עתידה הייתה להתקיים בין כך ובין כך. כל מה שהאחים גרמו לו היה הקדמת העניין לדורם.

לציון ... לפיכך היה יעקב מתיירא לירד למצרים, לפי שנגזר על אברהם: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך" (בראשית טו יג), וישב לו בארץ כנען.¹¹ באו ואמרו לו נמכר יוסף שנדמה לשור, שנאמר: "בכור שורו הדר לו" (דברים לג יז). והרי הוא נתון במצרים. כיון ששמע יעקב כן אמר: הרי אני יורד למצרים, אע"פ שאני פורע שטריו של אברהם.¹² מיד ויאמר ישראל רב עוד יוסף בני חי (בראשית מה כח), מיד ירדו כל השבטים עמו, מי גרם להם שירד למצרים? – יוסף. "בחבלי אדם אמשכם" – זה יוסף. "ויוסף הורד מצרימה".¹³

וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל רַב עוֹד יוֹסֵף בְּנִי חֵי אֲלֶכָה וְאֶרְאֶנּוּ בְּטָרִם אָמוֹת: וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל וְכָל אֲשֶׁר לוֹ וַיָּבֹא בְּאֶרֶץ שֹׁבַע וַיִּזְבַּח זִבְחִים לֵאלֹהֵי אֲבִיו יִצְחָק: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמֵרָאֵת הַלֵּילָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הֲנִי: וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי אֲבִיךָ אֵל תִּירָא מִרְדָּה מִצְרִימָה כִּי לְגוֹי גָדוֹל אֲשִׁימְךָ שָׁם: אֲנֹכִי אֵרֵד עִמָּךְ מִצְרִימָה וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַּם עִלָּה וַיֹּסֵף יָשִׁית יָדָיו עַל עֵינָיו: (בראשית מה כח - מו ד).¹⁴

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק מז – ענה הקב"ה ליעקב מעין מחשבותיו

"וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי הָאֵל אֱלֹהֵי אֲבִיךָ אֵל תִּירָא מִרְדָּה מִצְרִימָה". אמר יעקב אביו: יצחק אבי בקש לרדת מצרימה, אמר לו הקב"ה: "אל תרד מצרימה", ואני היאך אני יורד? לפיכך: "וַיִּזְבַּח זִבְחִים לֵאלֹהֵי אֲבִיו יִצְחָק" – על שם שעיקבו ליצחק מלרדת מצרימה וליעקב צוה לרדת. וראיה לדבר שהרי אמר לו הקב"ה: אל תירא מרדה מצרימה – אע"פ שעכבתי את אביך מלרדת, אתה רד. ונראין הדברים, שהרי ענה לו הקב"ה מעין מחשבותיו.¹⁵

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק מז – לגור ירדנו, לא להשתקע

"וַיֹּאמְרוּ אֶל פְּרַעַה לְגוֹר בָּאֶרֶץ בָּאֲנֹנוּ"¹⁶ – כיון שאמר להם: מה מעשיכם? אמרו לו: רועי צאן עבדיך. בקש להם: מה הנאה יש לי מכם שבאתם בארצי? הלא כל רועי צאן הוא תועבת מצרים? וקודם שדבר הוא, התחילו הם לומר: לגור בארץ באנו. לא ירדנו פה להשתקע אלא לגור בארץ באנו, כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך. הא אם היה מרעה, לא באנו למצרים. ושמה תאמר לא היה רעב גדול? תלמוד לומר: כי כבוד הרעב, הא תדע כי אנוסים ירדנו.¹⁷

¹¹ יעקב יודע שיש גזירה ומנסה להתחמק ממנה.

¹² ביטוי זה, שטרו או שטריו של אברהם, פותח מאד ע"י פרשני ימי הביניים כהצדקה לגלות מצרים ובמשמעת גלותם הם. ראו, למשל פירוש אור החיים בתחילת ספר שמות: "ואלה שמות ... הראשונים ידעו והכירו בגלות וקבלו עליהם ועל זרעם ... שמונה והולך הוא בספר התורה, מי ומי הבא לקבל עול הגלות ולא פנה עורף כמעשה עשו הרשע שהלך לו אל ארץ מפני יעקב. ודרשו מפני שטר חוב של הגלות. ואמר ואלה שמות וגו' הבאים מצרימה, פירוש הבאים לסבול עול הגלות ... הפצים היו לבוא ... כאדם שמכין עצמו על הדבר". ראו דבריו במלואם שם שודאי יש בהם רמז וצידוק לשיבת הפרשן עצמו בגלות וקבלת עול הגלות ברצון אם לא באהבה. אבל במדרש שלנו אומר יעקב: "אע"פ שאני פורע שטריו של אברהם" ולא "על מנת" או כדומה.

¹³ זה מוטיב גזירת ברית בין הבתרים שמצוטט רבות – שטריו של אברהם. ראו דברינו [ברית בין הבתרים לאורך הדורות](#), בפרשת לך. במודע או שלא במודע, אומר מדרש תנחומא, צריך היה לתמרון את יעקב לרדת למצרים בשל סיבה זו או אחרת ומוטב "בעבותות אהבה". אבל אחרי הכל מסיים המדרש בשאלה: "מי גרם להם שירד למצרים?" והסיבה: "ויוסף הורד מצרימה". יעקב ירד בעבותות אהבה, אחרי יוסף. אבל יוסף עצמו בשל מה ירד? בשל עבותות שנאה ודיבה רעה. נראה שהמדרש מתכוון לפרשות מקץ וויגש כשהוא אומר: "מי גרם להם שירד למצרים? – יוסף". גם מדרש זה מרגיש שאי אפשר לתלות הכל בגזירה משמים.

¹⁴ אפשר ללכת אחורה למעשי האחים ואולי אף קודם לכן, אבל בתהליך הירידה למצרים יש תחנה מרכזית והיא מסע יעקב לפגוש את יוסף בנו שהפך לירידת כל בית יעקב מצרימה. לצד הסיפור האישי המרגש של אב שהולך לראות את בנו האהוב (בן אשתו האהובה), האם יש גם מקום לראייה מפוכחת יותר? למה צריך לקפל את כל משפחת יעקב ולהורידה למצרים בשביל לפגוש את יוסף? "אל תירא מרדה מצרימה", אומר הפסוק. – ממה בדיוק מפחד יעקב? שלא יעמוד בתלאות הדרך או ממשוה "גדול" יותר? האם הוא נזכר ביציאתו הקודמת לגלות חרן? או באביו שלא ירד מהארץ או בסבו שירד למצרים ואירע לו מה שאירע? האם הוא מבין שהוא פורע כאן שטר 'היסטורי'? כבר הארכנו כאמור בנושא זה בדברינו [אל תירא מרדה מצרימה](#) בפרשת ויגש וניתחנו בהרחבה פסוקים אלה, מה בהם תשובה לפן האישי ומה לפן הלאומי-כללי. כאן נביא רק מקצת מהדברים.

¹⁵ יש ליעקב היסוס לגבי הירידה למצרים. מעין מחשבה שנייה אחרי ההתרגשות הראשונה וההחלטה הספונטאנית ללכת לראות את יוסף "עם כל השבט" (ומחשבה שלישית של מי שפורע שטרי סבו). אבל יודע מחשבות קרא את מחשבותיו ובוחן כליות ולב ראה את פרץ רגשותיו ונתן לו רשות לרדת למצרים. כך גם במדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק מז א: "ויבא בארה שבע ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק. אמר: אבי יצחק ביקש לרדת למצרים ועכבו הקב"ה, והיאך אני יורד בלי דבר? לכן נאמר לאלהי אביו יצחק, שיודיעני אם ירד אם לאו. ונראין הדברים שהרי ענה דבר הקודש מעין מחשבתו זאת". אך הרוצה לפרש את הדברים בצורה חריפה יותר, כלפי יעקב, הרשות גם בידו: "בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו" (מכות י ע"ב, במדבר רבה כ יג) – משפט שנאמר על בלעם (אבל גם על אחרים וברוח חיובית, ראו במקורות שם). הקב"ה ידע מה יעקב באמת רוצה: בין ההיסוס של דרך יצחק אביו ובין התשווקה לראות את יוסף – ברור ביותר לאן רגליו ולבו מוליכים אותו והקב"ה לא יעמוד בדרכו. וכמאמר הלל: "למקום שלבי אוהב, לשם רגלי מוליכות אותו" (תוספתא מסכת סוכה פרק ד, אבות דרבי נתן נוסח א פרק יב). יש בחירה חופשית.

¹⁶ ראו פירוש ספורנו שמדגיש בדברי יעקב: "אלכה ואראנו – לא שאגור שם כדבריו", אבל האחים כבר אומרים: "לגור בארץ באנו".

¹⁷ עפ"י המקרא, פרעה מקבל יפה את אחי יוסף, ככתוב: "וַהֲקֵל נִשְׁמַע בֵּית פְּרַעַה לְאֹמֶר בָּאֹהֵי יוֹסֵף וַיִּיטֹב בְּעֵינֵי פְרַעַה וַיִּבְעִינִי עֲבָדָיו: וַיֹּאמֶר פְּרַעַה אֶל יוֹסֵף אֲמַר אֵל אֲחִיךָ זֹאת עָשׂוּ טַעֲנוּ אֶת בְּעִירְכֶם ... וַיִּקְחוּ אֶת אֲבִיכֶם וְאֶת בְּתִיכֶם וּבָאוּ אֵלַי וְאֶתְנָה לָכֶם אֶת טִיב אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאָכְלוּ אֶת חֶלֶב הָאָרֶץ". (בראשית מה טז-יח). אבל המדרש יוצר כאן עימות על מנת להדגיש שכוונת בית יעקב הייתה: לבוא

שכל טוב (בובר) שמות פתיחה – מעבודות אהבה לעיוות הדרך

כי היה ראוי לפרעה לבוא ולכבוש את ארץ חברון במצור ולהוציא מתוכו את יעקב ואת ביתו בכבלי ברזל ונחושת ולהורידם למצרים, לקיים גזירת הבורא, שנאמר: "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" (שם שם).¹⁸ ומשכס שם הבורא בחבלי אדם בעבודות אהבה, כדכתיב: "שלח לפניו איש לעבד נמכר יוסף" (תהלים קה יז). ומאהבת יעקב את יוסף אמר: "אלכה ואראנו בטרם אמות" (בראשית מה כח). וניתן חינוך בעיני פרעה ועבדיו, שנאמר: "במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך" (שם מז ו). וכשעיוותו את דרכם לפני בוראם ובגדו בתורת הדעת, ונטמאו בשיקוצי עיניהם ודבקו בגילולי מצרים כבוגדים, הקים הקב"ה עליהם מלך איתן הפכפך ועקלתון וחדש גזירותיו והעבידם בפרך.¹⁹

מסכת שבת דף י עמוד ב – אל ישנה אדם בין הבנים

ואמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב: לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו - נתקנאו בו אחיו, ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים.²⁰

בראשית רבה פז א פרשת וישב – בגין הוצאת דיבה ולשון הרע?

"ויחיה אחר הדברים האלה" (בראשית לט ז). "וַיֵּאָרָא בְּפִתְאִים אֲבִינָה בְּבָנִים נֶעַר חָסֵר לֵב" (משלי ז ז). "וארא בפתאים" - אלו השבטים ... "אבינה בבנים נער" - זה יוסף, "חסר לב" - שהיה אומר לשון הרע על אחיו. יש חסר לב יותר מזה? [ומתמן נתגלגלה ירידתו למצרים]. "והנה אשה לקראתו" - זו אשתו של פוטיפר.²¹

רמב"ן בראשית מז כח תחילת פרשת ויחי – גלות מצרים כמודל לשאר הגלויות

ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה - כבר הזכרתי (לעיל מג יד) כי רדת יעקב למצרים הוא גלותינו היום ביד החיה הרביעית (דניאל ז ז) רומי הרשעה. כי בני יעקב הם עצמם סבבו רדתם שם במכירת יוסף אחיהם.²²

לגור אבל לא להשתקע. וכלשון ההגדה: "מלמד שלא ירד יעקב אבינו להשתקע במצרים אלא לגור שם" (ראו איזה פסוק בעל ההגדה דורש שם). אז מה קרה? "אנוסים ירדנו" ואח"כ, פשוט נשארו? סתם המדרש ולא פירש. ראו דברי רש"י שם: "ניבא ולא ידע מה ניבא". פרעה, המארח, עקבי בגישתו כלפי המהגרים החדשים ממשפחת משנהו יוסף. בניגוד לגישה החשדנית שמייחס לו המדרש: "מה הנאה יש לי מכם שבאתם לארצי", הוא אומר ליוסף: "אַרְץ מִצְרַיִם לִפְנֵיךָ הוּא בְּמִיטֵב הָאָרֶץ הוֹשֵׁב אֶת אֲבִיךָ וְאֶת אֲחִיךָ יֵשְׁבוּ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן" (בראשית מז ו). וכך אכן קרה, כפי שהתורה מעידה עוד בסוף פרשתנו (בראשית מז כז): "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גִּשְׁן וַיֵּאֱחָז בָּהּ וַיַּרְבּוּ וַיִּכְבְּדוּ מְאֹד". החזרה של האחים מקבורת יעקב בין אם היא מאימת פרעה או ממנעמיו, היא התחלת השעבוד.¹⁸

מסעות כיבוש רבים ערכו מעצמות האזור, בפרט בארץ ישראל (כנען) שהיא בתפר בין המעצמות הצפונית - אשור, בבל, פרס ובין המעצמה הדרומית - מצרים. נראה שהדרשן שכבר "ראה" את כיבוש הארץ בידי אשור ובבל, מדמיין לעצמו אפשרות "פשוטה" שגלות מצרים הייתה מתחילה בנסיבות דומות. מצרים הייתה כובשת את ארץ ישראל ומגלה את יושביה. פרעה יכול היה לעשות לאבות בדיוק את מה שעשו אשור ובבל לישראל ויהודה בסוף בית ראשון. ראו פירוש העמק דבר בראשית מה יח שפרעה הוא שיזם את ירידת כל בית יעקב למצרים בשיטת מקל וגזר ואלה דבריו: "כך הענין פרעה רצה שיבואו בני ישראל תחת רשותו וישתקעו במצרים, אבל לא היה יכול להכריחם ע"ז שהרי אינם מבני ארצו, אבל זה היה יכול להכריח שלא ישלחו תבואה לארץ כנען, ועל"כ יבאו המה למצרים על משך שני הרעב".

מדרש זה מצטרף למדרש הקודם אך מעביר קו ברור בין הירידה למצרים, כולל המגורים ואולי גם ההשתקעות בה ובין השעבוד, העבדות והעינוי. אלה באו משום "שעיוותו את דרכם לפני בוראם ובגדו בתורת הדעת ונטמאו בשיקוצי עיניהם". ראו שוב דברי יחזקאל הנביא ומדרש שמות רבה הראשון בהם פתחנו. מדרש זה מציג קו מאד ברור ביחס לגלות. השאלה איננה אם נגזר או לא נגזר על אבותינו לרדת למצרים או לכל גלות אחרת, כי אם מה קורה איתם שם לאחר זמן. משתקעים ואת הארץ שוכחים. וכדרשה הקושרת את היונה של נח עם היונה של איכה: "ולא מצאה היונה מנוח וגו', ... היא יושבה בגוים לא מצאה מנוח, אלו מצאה מנוח לא היו חוזרים" (בראשית רבה לג ו פרשת נח, איכה רבה פרק א)..

חזרנו לדעה בה פתחנו, שהירידה למצרים הייתה מעשה ידי אדם. ראו גם בראשית רבה פד ח: "ועשה לו כתונת פסים - ריש לקיש בשם רבי אלעזר בן עזריה אמר: צריך אדם שלא לשנות בין בניו, שע"י כתונת פסים שעשה אבינו יעקב ליוסף - וישנאו אותו". לא בשל גזירת ברית בין הבתרים או איזה חשבון היסטורי גלובלי ירדו אבותינו למצרים ונשתעבדו מאתיים ועשר שנים, אלא בגלל שנאת אחים וקנאה שמקורם בטעות חינוכית של אבא שהוא עצמו סבל מרדיפת אח ושנאה וגלגוליה של טעות זו באחים קנאים וקשים. זה הקולר שהביא את אבותינו למצרים. וגם אם הייתה גזירה כלשהיא, השנאה היא שגרמה למימוש בעת הזאת ובדור הזה. ראו מדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק מד: "לא היו על השבטים לירד למצרים זולתי זרעם. ומי גרם להם לירד? הם עצמם, שנאה ששנאו את יוסף אחיהם, שבביל כן נתגלגל הדבר וירדו למצרים". השנאה והחטא רק הקדימו לדורם. השוו דעה זו עם דברי משה בשמות רבה בו פתחנו.

כך גם בבראשית רבה פו לעיל שקצרנו בו (ראו סוף הערה 7 לעיל): "ואהיה להם כמרימי עול - שרוממתי צריו עליו ... זו אשת פוטיפר. כל כך למה? על לחייהם - בשביל דבר שהוציא מלחיו: ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם". הדיבה שהביא יוסף על אחיו היא שהביאה עליו את ניסיון אשת פוטיפר (דובה כנגד דיבה, ראו בראשית רבה פו ד, פז ג), אבל תוספת המדרש כאן (תוספת שאיננה בנוסחים אחרים כגון תיאודור-אלבק): "ומשם (תמן) נתגלגלה ירידתו למצרים", צופה הרחק הלאה. על הדיבה שהוציא יוסף על אחיו הוא נענש 'מקומית' בניסיון אשת פוטיפר (ראו דברינו יוסף ואשת פוטיפר), אבל המהלך הוא רחב יותר והדיבה שקדמה לכתונת הפסים היא שורש הדבר. ואין לערבב דיבה זו עם לשון הרע של בני ישראל במצרים שהיא עניין אחר.

²² ראו מדרש תהלים (בובר) מזמור י: "אמר הקב"ה לשבטים: אתם מכרתם אותו לעבד, שנאמר: לעבד נמכר יוסף (תהלים קה יז), חייכם שאתם קורין בכל שנה ושנה: עבדים היינו לפרעה במצרים". בליל הסדר נזכור את סיבת "עבדים היינו".

ויעקב ירד שם מפני הרעב, וחשב להינצל עם בנו בבית אוהב לו, כי פרעה אוהב את יוסף וכבן לו. והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען ... והנה לא עלו, אבל ארץ עליהם הגלות ... וכן אנחנו עם רומי ואדום. אחינו הסיבנו ביאתינו בידם, כי כרתו ברית עם הרומיים. ואגריפס המלך האחרון לבית שני ברח אליהם לעזרה. ומפני הרעב נלכדו אנשי ירושלים, והגלות ארץ עלינו מאד, לא נודע קצו כשאר הגליות. ואנחנו בו כמתים אומרים: יבשו עצמותינו נגזרנו לנו.²³ ויעלו אותנו מכל העמים מנחה לה', ויהיה להם אבל כבד בראותם כבודנו. ואנחנו נראה בנקמת ה', יקימנו ונחיה לפניו.²⁴

רמב"ן בראשית יב פרשת לך לך - אברהם יורד למצרים וחוזר לארץ

ואמר "למען ייטב לי בעבורך וחיתה נפשי בגללך", כל ימי היותנו גרים בארץ הזאת עד עבור הרעב. כי אברהם מפני הרעב בא לגור בארץ, וכעבור הרעב ישוב לארץ אשר נצטוו עליה ונתנה השם לו ולזרעו. והיה חושב שיחיו נפשם ברעב ויבא להם ריוח והצלה מאת האלהים לשוב, או שיתכן להם לברוח לארץ כנען בהתיאשם ממנה.²⁵

אברבנאל דברים פרק כו – חלקם של אבות האומה והאמהות

ויש מי שפירש בפסוק "ארמי אובד אבי וירד מצרימה", שראה המגיד²⁶ לבאר הסיבה שהביאתם למצרים, באומרו שמפי עליון לא יצא עליהם הרע ההוא, כי אם מעצמו. כמו שאמר משה רבינו: "וירדו אבותינו מצרימה".²⁷ ויהושע אמר: "ויעקב ובניו ירדו מצרימה".²⁸ וידוע הוא שקנאת השבטים ביוסף ושנאתם היא היתה הסיבה והגלגול לרדתם למצרים. אבל הקנאה והשנאה ההיא, שהיו בהם מדות פחותות, לא נמשכו בהם מאבותיהם אברהם ושרה ... אמנם נמשכו להם אותן המדות המגונות מטבע אמותם, שהיו שאר בשר ללבן הארמי. כי הנה רבקה זקנתם נתיחסה לו ... לזה אמר המגיד כי ארמי אבי אמה גרם נזק ואבדון בבית אביה, בהתילד בבניו תכונות רעות בס עשו מה שעשו, אשר לסיבתם ירדו מצרים.²⁹

²³ ראו דבריו בהקדמתו לספר בראשית, על מטרת פירוש, בין השאר: "להניח דעת התלמידים יגיעי הגלות והצרות הקוראים בסדר בשבתות ובמועדים ולמשוך לבם בפשטים ובקצת דברים נעימים לשומעים וליודעים חן". רמב"ן איננו פרשן שעומד מהצד ומפרש את התורה מאיזו נקודת מבט אובייקטיבית מרוחקת, אלא מחבר את תקופתו ומצבו עם הפסוקים אותם בוא בא לפרש.

²⁴ ספורנו ממשיך את קו המחשבה של רמב"ן ואת דבריו הוא לעיל בהקדמה לספר בראשית, ואומר: "וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף ... וכן קרה לנו בבית שני שמכרו קצתנו את קצתנו ביד האומות. בפרט כשצרו מלכי חשמונאי זה על זה, ששעבדו ישראל לרומיים וגרמו לנו זה הגלות. כמו שהיה הענין במכירת יוסף שנתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים". יש בדברים אלה הכאה על חטא ("אנחנו ואבותינו חטאנו", דברינו **אבל אשמים אנחנו** בפרשת מקץ), הסכמה שאפשר היה אחרת, אבל אולי גם השלמה שכן נגזר. גם ההשוואה בין גלות אדום לגלות מצרים, שלכאורה צריכה להטות את הכף לכיוון הביקורת "שאפשר היה אחרת" וגלות עם ישראל אינה גזירה משמים, לא עושה זאת. יש בדברי רמב"ן וספורנו, יותר השלמה שכן נגזר וזה גורל עם ישראל מאשר חשבון היסטורי פנימי נוקב.

²⁵ רמב"ן הולך עוד יותר אחורה ורואה בירידת אברהם למצרים בפרשת לך לך, מפתח לכל עניין הגלות. הוא פותח את פירושו בנימה פטליסטית, בדומה לפירוש בתחילת פרשת ויחי שראינו לעיל: "הנה אברהם ירד למצרים מפני הרעב לגור שם להחיות נפשו בימי הצרות, והמצרים עשוק אותו חנם לקחת את אשתו, והקב"ה נקם נקמתם בנגעים גדולים, והוציאו משם במקנה בכסף ובזהב ... ורמז אליו כי בניו ירדו מצרים מפני הרעב לגור שם בארץ, והמצרים ירעו להם ויקחו מהם הנשים ... והקב"ה ינקום נקמתם בנגעים גדולים עד שיוציאם בכסף וזהב וצאן ובקר מקנה כבד מאד ... לא נפל דבר מכל מאורע האב שלא יהיה בבנים. והענין הזה פשוטו בבראשית רבה (מ 1): רבי פנחס בשם רבי אושעיא אמר: אמר הקב"ה לאברהם: צא וכבוש את הדרך לפני בניך". אך מיד אחרי כן ממשיך רמב"ן בביקורת על ירידת אברהם למצרים ובקו יותר אקטיבי: "ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן ירגוהו, והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש באלהים כח לעזור ולהציל. גם יציאתו מן הארץ, שנצטווה עליה בתחילה, מפני הרעב, עון אשר חטא, כי האלהים ברעב יפדנו ממות. ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה. במקום המשפט שמה הרשע והחטא". "ארמי אובד אבי – זה אברהם" (רשב"ם דברים כו ה). אך אחרי כל הביקורת הזו, עובדה היא שאברהם חזר לארץ. כך אולי גם היינו מצפים מיעקב, כהצעתו של אור החיים: "ולצד שיחשוב יעקב לחזור לעלות ממצרים כשימצא שעת הכושר והוא אחר שנת רעב". אבל לא כך קרה. כי יעקב כבר נענש בחטא הגלות הראשונה של אברהם. גזירה, חטא, בחירה וחוסר יכולת לקום ולצאת משמים כולם ביחד בראיתו של רמב"ן, שהוא עצמו חי בין גלות ישמעאל לגלות אדום וסבל לא מעט, את גלויות עם ישראל לדורותיו.

²⁶ בעל ההגדה.

²⁷ דברי משה לאדום כשהוא מבקש לעבור בגבולו, במדבר כ יד-טו: "וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה מַלְאָכִים מִקֶּדֶשׁ אֱלֹמֶלֶךְ אֲדָוִם לֵאמֹר אֲחִיךָ יִשְׂרָאֵל אָתָּה יִדְעָתָה אֵת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מִצָּאתָנוּ: וַיֵּרְדוּ אֲבֹתֵינוּ מִצְרִימָה וַנִּשָּׁב בְּמִצְרַיִם יָמִים רַבִּים וַיִּרְעוּ לָנוּ מִצְרַיִם וְלֹאֲבֹתֵינוּ". ראו שוב מדרש במדבר רבה יט טו, שבני ישראל מזכירים לבני אדום שבשעבוד מצרים הם שפרעו את שטר החוב שיצא על סבא אברהם, וצאצאי עשו לא מתרגשים מכך במיוחד.

²⁸ נאום הפרידה של יהושע בערוב ימיו שקטעים נרחבים ממנו משמשים לדרשות הגדת ליל הסדר, יהושע כד ג-ד: "וְאָקַח אֶת־אֲבִיכֶם אֶת־אֲבִירָהּ מֵעֵבֶר הַנֶּהָר וְאוֹלֶךְ אוֹתוֹ בְּכָל־אֶרֶץ כְּנָעַן ... וְאֶת־לוֹ אֶת־יִצְחָק: וְאֶת־לוֹ יִצְחָק אֶת־יַעֲקֹב וְאֶת־עֵשָׂו ... וַיַּעֲקֹב וּבְנָיו יֵרְדוּ מִצְרַיִם".

²⁹ כבר התעכבנו על דברי אברבנאל אלה בדברינו **ארמי אובד אבי** בפרשת כי תבוא. ראו שם גם דברי רשב"ם שארמי אובד אבי הוא אברהם וכן דבריו של רמב"ן, ספורנו ומפרשים אחרים שהבאנו שם. להעברת "ארמי אובד אבי" מלבן ובלעם אל האבות: אברהם ויעקב יש השלכה משמעותית ביותר על הנושא שלנו: האם נגזר על אבותינו לרדת למצרים. שני הנושאים קשורים קשר הדוק ביותר ומאירים את כל סיפור ירידת עם ישראל למצרים ומשמעותו לדורות באור אחר ושונה מ"המקובל". גלות מצרים היא פועל יוצא של "גלות ארם", של האבות שלא יכלו או לא רצו להתנתק סופית מארצם וממשפחתם ומבית אביהם ולקיים את "לך לך" עד הסוף. האשמת האמהות הארמיות בהכנסת "תכונות רעות", "נזק ואבדון", "קנאה ושנאה" היא חריפה באופן מיוחד ונראה שאברבנאל,

כלי יקר שמות כא ב פרשת משפטים – דין עבד עברי חוזר למכירת יוסף

"כי תקנה עבד עברי". טעם להתחלת כל הדינים בשילוח העבד חופשי לשש, לפי שהדברות מתחילין "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים", אמר כאן: כשם שהיית עבד וחופשה ניתן לך כי פדיתך מבית עבדים, כך תקרא דרור וחופשי לעבדך הנמכר לך בגניבתו. כי גם אתם נמכרתם בגניבת יוסף שמכרוהו השבטים ונתגלגל הדבר שירדו על ידו למצרים לבית עבדים. ואף על פי כן, יצאתם לחופשי. כן גם אתם לרבות עבדכם תשלחו חופשי.³⁰

כלי יקר בראשית פרק מז פסוק כז – השתקעו ולא רצו לצאת

"וישב ישראל בארץ גושן ... ויפרו וירבו מאד". כל פסוק זה באשמת בני ישראל הוא מדבר כי הקב"ה גזר עליהם "כי גר יהיה זרעך", והמה ביקשו להיות תושבים במקום שנגזר עליהם גרות ... הפסוק מאשימם על ישיבה זו שביקשו אחוזה בארץ לא להם. ולא כך אמרו אל פרעה "לגור בארץ באנו"? מלמד שמתחילה לא ירדו להשתקע שמה אלא לגור כמדירי בי דיירא ועכשיו חזרו מדבריהם. וכל כך נשתקעו שמה עד שלא רצו לצאת ממצרים, עד שהוצרך הקב"ה להוציאם משם ביד חזקה, ואותן שלא רצו לצאת מתו בשלושת ימי אפילה.³¹

אלישיך שמות פרק א – האם הפדות מצדיקה את השעבוד? איפה הדורות שלא זכו?

והנה לבוא אל הענין, ראוי כל איש חכם לבב לדרוש ולתור בחכמה, על מה עשה ה' ככה לקדושים אשר בארץ, יעקב וכל הנפש הבאה מצרימה, לתת תחת סבלות מצרים את בניהם ובני בניהם מאתים ועשר שנה בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה? מה פשעם ומה חטאתם? והלא לא חשיד קב"ה דעבד דינא בלא דינא חלילה: עוד שמעתי אומרים, שהוא למען הודיעם את כוחו הגדול, למען יאמינו בו יתברך בתת להם התורה. כי עיניהם ראו את ידו יתברך הגדולה והחזקה, בכל האותות והמופתים אשר עשה במצרים. ויש סעד לזה, מאמר הכתוב: "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", וכן הוא אומר: "ולמען תספר באזני בן ובן בך וכו'".³² אך הנה כל זה איננו שוה. כי אם אל היות מה שהוציאם ביד חזקה בכל המכות הגדולות ההם, שהיה למען ידעו ישראל גדולתו יתברך, אך אעיקרא דדינא פירכא: למה גלו ישראל? האם יתכן כי למען יראו מכות היציאה הקדים גלותם בחומר ובלבנים רד"ו שנה? ומה הרוויחו הדור הראשון והשני, שהוחל בהם השעבוד ומתו שמה? כדי שיראו הדור השלישי שיצאו את מכות הארץ ההיא? וטוב טוב היה כי הדור הראשון יראו את מעשה ה' כי נורא הוא, לדעת את ה', והיו מתנחמים על צרתם בתועלת יציאתם.³³

שחווה אישית את גירוש ספרד, מכניס כאן "גול עצמי" ברוב כעסו על הירידה למצרים. שהרי מי הוא ששלח להביא אשה ליצחק מ"ארצי ומוולדתי" אם לא אברהם? כך או כך, גלות מצרים היא מעשה ידי אדם ולא גזרה משמים ושורשיה במוצא האבות והאמהות מארם. התנתקות סופית של אדם מעברו ושורשיו אינה יכולה להיעשות במסע אחד, ב"לך לך" חד-פעמי.

³⁰ דברינו **פתח במשפט עבד עברי** וכן **מה שמעה האוזן בסיני** בפרשת משפטים התעכבנו על סיבת פתיחת התורה בפרשת משפטים, פרשת הדינים, מיד לאחר מתן תורה, דווקא בדין עבד עברי ורציתנו אם בוחר בהמשך העבדות. ראו שם השיטות השונות שהבאנו. בא פירוש כלי יקר (רבי שלמה אפרים 'איש לוונטיש', פולין מאה 16) ומציע פירוש מעניין בו חוזר וניערור כל סיפור יוסף ואחיו ומכירתו לעבד, אשר גרם לגלות מצרים הקשה. דין עבד עברי בראש פרשת הדינים משמש תזכורת, תמרוור אזהרה וגם דרך תיקון. לא (רק) זכר ליציאת מצרים ולהיותנו עבדים שם, אלא מזכרת עוון לחטא שבגינו ירדנו למצרים! אזהרה מפני הישנות המעשה בהתנשאות ואטימות לב לעבד. מן הסתם חטא העבד (נמכר בגניבתו) אז למה מגיע לו לצאת לחופשי? גם לך במצרים לא הגיע ובכל זאת נפדית! התיקון הוא בעצם הכנסת הנושא לסדר הדין, בלי מורא, והסדרתו בדרך חוקית ונאותה. ובלבד ששוב לא נרד למצרים בגין התעמרות איש באחיו לעבדים. ודא עקא, שחזרו הדברים בימי ירמיהו, שאת דבריו הקשים על עבדות איש באחיו אנחנו קוראים בהפטר שבת משפטים, והוא עצמו ירד למצרים עם שארית הפליטה.

³¹ לאחר השלמת הדף מצאנו פירוש יקר זה של כלי יקר זה שמאשים את בני יעקב בהשתקעות בארץ מצרים! מגרים, הפכו לתושבים ומשוקעים תרתי משמע. ואמנם רבים לא יצאו ונשארו במצרים ונעלמו מבית יעקב. ראו דברינו **גם ערב רב עלה איתם** בפרשת בא. גם אם הגזימו הדרשנים בדרשות על הפסוק: "וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים" שיצאו 20% ואפילו פחות מכך, משמעות דרשות אלה היא שרבים מאד מבית יעקב לא יצאו ונטמעו בתרבות מצרים! האם על זה זועק הנביא יחזקאל בו פתחנו? לאלה המעט שיצאו, נוסף ערב רב נכרי. אז מי בדיוק ניצל בנס קריעת ים סוף? מי עמד למרגלות הר סיני לקבל תורה? פרשת יוסף ואחיו מתחילה בראש פרשת וישב בפסוק: "וישב יעקב בארץ מגורי אביו וכו'". – והמדרש: "בקש יעקב לישוב בשלווה וקפץ עליו רוגזו של יוסף" – ומסתיימת בפסוק: "וישב יעקב בארץ מגורי אביו וכו'". "וישב" שלא צלח, כנגד "וישב" שבתחילה צלח וסופו שעבוד. אולי מתגלים כאן גם שני הפנים של שמות יעקב. "יעקב" המבקש לשבת בשלווה, כנגד "ישראל" אשר עם אל ומבקש לישוב בשלווה מדומה בארץ לא להם.

³² ראו הפסוק המלא בשמות יב: "ולמען תספר באזני בן ובן בך וכו' את אשר התעללתי במצרים ואת אתתי אשר שמתי בם וידעתם כי אני ה'". וכאמור בפתח דברינו, מצוות רבות בנויות על יציאת מצרים.

³³ אלה ממש דברי משה בשמות רבה לעיל: מה חטא הדור שלי? תכלית ראויה ומטרה נשגבה אינן יכולות להצדיק את השעבוד והסבל! "אעיקרא דדינא פירכא" – על עיקר הדין, על שורש העניין יש לשאול, לפרוך, להקשות. בדעבד, וודאי שיציאת מצרים היא אירוע מרכזי וציון דרך בתולדות עם ישראל, אבל מה ההסבר לכתחילה? בהמשך דבריו שם מציע אלשיך מספר תשובות לשאלה זו, חלקם הוא דוחה, כגון שהיה זה עונש על מכירת יוסף או על שציערו האחים את יעקב ועוד, והוא עובר לתשובה מיסטית שגלות מצרים הייתה התיקון של "זוהמת הנפש" שהופחתה במרוצת הדורות של האבות, אך היה צורך למרקה מהר יותר ולסלקה כליל על מנת

מסכת שבת דף פט עמוד ב – יעקב לא ביקש רחמים

דרש רבא: מאי דכתיב: "לכו נא ונוכחא יאמר ה'". לכו נא, בואו נא מיבעי ליה! יאמר ה' – אמר ה' מיבעי ליה! לעתיד לבא יאמר להם הקב"ה לישראל: לכו נא אצל אבותיכם ויכחיחו אתכם. ויאמרו לפניו: ריבוננו של עולם, אצל מי נלך? אצל אברהם שאמרת לו ידע תדע – ולא בקש רחמים עלינו? אצל יצחק שבירך את עשו "והיה כאשר תריד" – ולא בקש רחמים עלינו? אצל יעקב שאמרת לו: "אנכי ארד עמך מצרימה" ולא בקש רחמים עלינו?! אצל מי נלך? עכשיו יאמר ה'. אמר להן הקב"ה: הואיל ותליתם עצמכם בי – אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו".³⁴

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים 1: ראו פירוש רש"ר (ר' שמשון רפאל הירש) לבראשית מה יא: "על ידי משקל שני סלעי מילת – כביטוי חז"ל (שבת י ע"ב) – שיעקב הוסיף על כתונת יוסף, התגשמה הברית בין הבתרים. בארץ כנען לא הייתה משפחת יעקב נעשית לעם. תוך גידולה, הייתה נטמעת בסביבתה. כדי להיות לעם בלא להתבולל, היה עליה לבוא אל תוך אומה שמעצם טבעה התנגדה לתכונה היהודית – וזו הייתה מצרים. כך, לאחר מכן, הקנאות שבנתה את הגיטאות, היא שהייתה כלי שרת ביד ה', כדי להרחיק אותנו מכל תרבות החטאים של ימי הביניים, ולמען נטפח בחוגנו הצר את אושר המשפחה ואת רוח המשפחה והקהילה. למען יוקצה לנו במצרים מחוז מיוחד להתפתחותנו, נאלץ האחד לעבור לפנינו, להיות "אב" לפרעה ומושל בכל הארץ. ולמען לא יוכל שום מצרי לטעון שאין מקום לעברים במצרים, שכן לא נולדו שם, נאלצו כל המצרים לעזוב את אדמת אבותיהם, להיות הם עצמם גרים באדמה שיעבדוה מעתה. בדומה לכך, הזרם המופלא של נדידת העמים הירבה גרים על אדמת אירופה, בשעה ששבט יעקב פתח במסעו הגדול אל תפוצת בני אירופה. לעומת צווי הגירוש של אי-סובלנות גרמנית: "אין מקומכם כאן", העמידה ההיסטוריה שאלה תחת שאלה: "כלום עריסת סבך עמדה כאן?".

מי יגול עפר מעיניך, רבי שמשון רפאל הירש, לראות איך נשרפו עד אפר הגטו המשפחתי והאמנציפציה הגרמנית "הנאורה" בכבשני אושוויץ, ורק בהר ציון התקיים: "והייתה פליטה והיה קודש". ולא נוסף עוד על דברי [הרש"ר](#), רק נחזור ונקרא את דברי יחזקאל ושני מדרשי שמות רבה בהם פתחנו וקריאת התיגר של משה שם על "אידיאל" שעבוד מצרים.

מים אחרונים 2: הבאנו שני פירושי רמב"ן לעיל, שונים מה בגישתם לגבי "גזירת" הירידה לגלות מצרים. בקריאה שנייה, יש לרמב"ן שיטה כוללת בנושא זה הבאה לידי ביטוי במספר מקומות לאורך ספר בראשית שיש לצרפם יחד ולדון בהם בגיליון נפרד. ראו פירושי במקומות הבאים: בראשית פרשת לך לך, פרק יב פסוקים י – יא, פרשת ויגש, פרק מו פסוקים א – ב, תחילת פרשת ויחי פרק מז פסוק כח. וכבר זכינו להשלים את הדף [מוטיב הגלות בספר בראשית בשיטת רמב"ן](#) בפרשת ויחי.

להוריד את התורה לארץ. אין אנו בקיאים במסתורין כאלה ולנו נראה שעדיין דברי הפתיחה של אלשיך בשאלה לעיל חזקים ומהדהדים וללא ספק נכתבו גם על הדור שלו. יש להם השלכה קשה על מעשי "קידוש השם" לאורך הדורות.
³⁴ לקראת סגירת הגיליון התגלגל מדרש זה לפתחנו וביקש יפה שנכלול גם אותו. לעניינינו, גם דרשה זו מותחת ביקורת על יעקב. ניחא שהוא משתוקק להתחבר שוב אל בנו האהוב, אבל היכן הראיה הרחבה יותר? היכן בית יעקב כולו? אבל יעקב לא לבד כאן, הוא במחיצת כל האבות, אבא יצחק וסבא אברהם. זאת ועוד, נקודת המבט כאן היא של דור הבנים – הנכדים והננינים – שזכו להתנחל בארץ ועבורם שעבוד מצרים ויציאת מצרים הם 'היסטוריה'. כשהם קוראים את ספר בראשית, הם חשים החמצה גדולה ראו הערה 4 לעיל. נראה שיש הרבה מה לדון בדרשה זו ונשמח לשמוע לקח טוב משואבי המים באשר הם. נראה גם מעניין להשוות דרשה זו עם הדרשה בשיר השירים רבה א ג על הערבים הטובים: "בשעה שעמדו ישראל לקבל התורה, אמר להם: אני נותן לכם תורת – הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה ואתננה לכם. אמרו: אבותינו עורבים אותנו. אמר להם הקב"ה: אבותיכם יש לי עליהם וכו'".